

Орел Ю. В.

ВАСО БОГДАНОВ: ЮГОСЛАВСЬКА ІСТОРІОГРАФІЯ В МІЖВОЄННИЙ ПЕРІОД МІЖ КОМУНІЗМОМ І НАЦІОНАЛІЗМОМ

У статті аналізується праця Васо Богданова «Повстання сербів у Воєводині та Угорська революція» як приклад впровадження методики історичного матеріалізму до югославської історіографії, а також наукова праця автора в міжвоєнний період як відображення всієї суперечності у вирішенні національного питання в країні і в Югославській комуністичній партії

Дискусія, що розгорнулася в історичній науці наприкінці XIX — на початку XX ст., мала великий вплив на розвиток її теоретичних і методичних засад, формування основних напрямів. Частина науковців вважала цей період кризовим, але з критики історизму постали нові підходи до вивчення минулого, в тому числі і господарчого розвитку. Нового наукового значення набуває марксистська теорія, що спирається на праці Маркса і Енгельса, які розкривали закономірності соціально-економічного розвитку. Марксистська теорія на початку XX ст. набувала різних інтерпретацій в лівому русі Європи. У межах кожного з напрямів марксизму поставали свої історичні твори. Категорії інтерпретації в цих працях були марксистські, проте критерії інтерпретації були різними.

У сучасній історіографічній літературі тема аналізу марксистської історіографії не посідає значного місця ні з позиції аналізу теоретичних положень, які були покладені в основу написання праць, ні з погляду аналізу методології, використаної для їх створення, хоча б для аналізу розвитку методологічного знаряддя вченого. Але неможливо аналізувати історичний період, пов'язаний з формуванням марксистської історіографії, а це історія цілого XX ст., без аналізу історичних творів того періоду, оскільки вони не тільки були відображенням історії ідей, історії науки, а безпосередньо стають відзеркаленням певної історичної реальності, розуміння якої було би неповним без залучення цього типу історичних джерел до пізнання минулого. Чи не єдиним твором, в якому піднімається ця тема, є видана в 1980 р. в Парижі праця Георга Хаупта «Історик і суспільний рух».

Аналіз югославської історіографії міжвоєнного періоду теж був би неповний без дослідження праць авторів лівого руху, які декларували свої

твори як такі, що написані на засадах матеріалістичного підходу. Істотною підставою для проведення аналізу югославської міжвоєнної історіографії, створеної діячами лівого руху, на прикладі праць Васо Богданова, є вивчення історичного тла, на якому вони постали, а саме міжфракційної боротьби в КПЮ між так званим лівим і правим крилом. Для югославських комуністів «правого крила» авторитетними були концепції австромарксистів, що відображені в працях Сими Марковича (секретаря ЦК КПЮ в 1919-1924, 1926-1928 рр.). Всупереч усім деклараціям із засудженням австромарксизму, рішення національного питання сербські комуністи до 1929 р. теж бачили в межах сформованої Отто Бауером і Карлом Реннером концепції національно-культурної автономії, а рух на реалізацію права всіх націй, що входили до складу КСХС, а пізніше Королівства Югославії, на самовизначення стає домінуючим тільки після критики КПЮ на V з'їзді Комінтерну. Васо Богданова можна вважати прибічником лівої фракції в КПЮ. Він обстоював позицію, яка відповідала постановам Комінтерну, і виправдував націоналістичні рухи сербського і хорватського народів, але робив він це, спираючись на історіософську концепцію австромарксистів.

Вчений використовує методи історичного матеріалізму для дослідження розвитку південнослов'янських народів. Він розкриває історію сербського, хорватського та боснійського народів у XIX ст. як історію класової боротьби, але, показуючи економічний і соціальний розвиток, він не відкидає національної складової, що для нього була однією з рушійних сил політичних і соціальних процесів XIX ст.

Васо Богданов був видатним істориком і політичним діячем КСХС і Королівства Югославії та післявоєнної ФНРЮ. Як історик він при-

святив своє життя вивченню нової історії південнослов'янських народів, як політик зробив великий внесок у розвиток робітничого руху в міжвоєнній Югославії, як літературний критик відстоював право автора в літературі на індивідуальність. В. Богданов був членом Соціалістичної робітничої партії Югославії (комуністів) з 1919р. Особливе значення мала його публіцистична й організаційна робота в міжвоєнний період, коли він був редактором «Нової Воєводини» («Nova Vojvodina», Великий Бечкерек (Зренянин), 1922—1923), «Літератури» («Literatura», Загреб, 1931-1932), «Сучасної дійсності» («Savremena Stvamost», Загреб, 1933), дописувачем «Печатки» («Pecat», Загреб, 1939), «Організованого робітника» («Organizovani Radnik», Белград, 1924—1927), «Сьогодні» («Danas», Белград, 1934), «Виразу» («Izraz», Загреб, 1939). Найважливішими його науковими творами того періоду були «Повстання сербів у Воєводині і Угорська революція 1848—1849» (Суботиця, 1929), «Хорватське питання» (Загреб, 1935), «Національні і соціальні сутички воєводинців і угорців 1848-1949» (Загреб, 1936), «Анте Старчевич і хорватська політика» [1]. У післявоєнний період Васо Богданов працював у Загребському університеті і стояв біля витоків «хорватської весни». Саме Васо Богданов разом із Мирославом Крлежою рекомендували кандидатуру Франьо Туджмана до Югославської академії наук в Загребі, однак він вже тоді був під наглядом контролюючих органів, так що можна припустити, що це стало причиною його звинувачення в плагіаті [2]. Після праць Васо Богданова розгортається дискусія серед югославських істориків навколо подій II світової війни і концентраційних таборів у Ясеноваці. Отже, активна політична позиція історика відбилася в його наукових творах.

Наукову діяльність Васо Богданова не можна розглядати без вивчення того, яку позицію займала КПЮ з національного питання в міжвоєнний період. Для вченого це визначало термінологію, тематику і спосіб викладу історичного матеріалу. Позиція вченого відзеркалювала суперечності, що існували в проводі КПЮ. Вивчення позиції Комуністичної партії Югославії щодо вирішення національного питання у південнослов'янських народів пов'язано з позицією Комінтерну, а це, фактично, була позиція ВКП(б) і Радянського Союзу щодо завдань робітничого руху в Югославії. КПЮ до V з'їзду Комінтерну в цілому дотримувалася позиції свого лідера Сими Марковича, який у 1923 р.

опублікував книгу «Національне питання в світлі марксизму» (легально), в якій запропонував вирішення національного питання в Югославії згідно з розв'язаннями, запропонованими австромарксистами, Отто Бауером і Карлом Реннером, твори яких були добре відомі на теренах тогочасної Югославії [3]. Сима Маркович у книзі «Національне питання в світлі марксизму» пропонував вирішити національне питання в Югославії шляхом надання права національно-культурної автономії всім народам, що входили до складу КСХС. Свою позицію він аргументував так само, як і Бауер (принаймні Бауер до Балканських воєн, коли австрійський політик усвідомив неминучість розпаду Австроугорської імперії і також підтримав гасло самовизначення народів): натерені Югославії різні нації проживають не компактно, а змішано, тому складно гарантувати їм будь-яку територіальну автономію, оскільки це неминуче призведе до нехтування інтересів однієї зі сторін і, таким чином, до конфліктів на національному ґрунті, а робітничий рух КСХС після відомої постанови «Обзнана», якою була заборонена легальна діяльність комуністичної партії, потребував згуртованості всього робітничого класу. Єдиним способом досягти реалізації інтересів робітничого класу всіх південнослов'янських народів лідер КПЮ бачив не в розвалі КСХС, а в організації співпраці між робітниками різних націй. У цей же час інший проєкт вирішення національного питання, також у рамках збереження єдності держави шведських слов'ян, запропонував Анте Ціліга на шпальтах «Боротьби» («Borba»). У запропонованій ним програмі завданням робітничого руху південнослов'янських народів мала стати боротьба за перетворення КСХС на федеративну республіку, яка б складалася з 5 національних республік (Македонія, Сербія, Словенія, Хорватія, Чорногорія) і двох республік зі змішаним національним складом — Боснії і Герцеговини та Воєводини. На V з'їзді Комінтерну Д. З. Мануїльський виступив з промовою, в якій засудив КПЮ за відхилення в бік австромарксизму [4]. Він вказав на основну помилку С. Марковича і А. Михайловича, котрі відстоювали конституційну реформу і національно-культурну автономію в рамках буржуазної держави. На Комуністичній Балканській конференції, що відбувалася в лютому — березні 1924 р., було прийнято резолюцію, в якій підкреслювалася цінність гасла «право націй на самоокреслення», що конкретно для КПЮ мало означати курс на під-

тримку національних рухів у країні таким чином, щоб це призвело до зіткнень на національному ґрунті, а в кінцевому підсумку — до ліквідації південнослов'янської держави як однієї з представниць Малої Антанти, що своєю політикою діяла в інтересах західних капіталістичних країн проти Радянського Союзу. 30 березня 1925 р. на засіданні «Югославської комісії», сформованої після V з'їзду при виконавчому бюро Комінтерну, позицію Сими Марковича й Акте Цілігі застали.

З огляду на складну політичну ситуацію в самому Радянському Союзі Симу Марковича знову було обрано секретарем КПЮ на III з'їзді партії у Відні в травні 1926 р. Для комуністичної партії Югославії це означало ще більший розкол і поділ на фракції у двох основних питаннях — національному і співпраці з селянськими й націоналістичними партіями. Після відмови від співпраці з правими і соціал-демократичними партіями на VI конгресі Комінтерну в Москві (серпень — вересень 1928 р.) в комуністичній партії Югославії постала можливість примирення між різними течіями задля реалізації спільної програми. На V з'їзді КПЮ в Дрездені в листопаді 1928 р. була засуджена фракційна боротьба, а до ЦК увійшли люди, не пов'язані з міжфракційною боротьбою. У 1929 р. Анте Ціліга і його прибічники КПЮ виступили з листом, в якому цілком підтримали резолюції Комінтерну з національного питання.

Для дослідження позиції Васо Богданова у 1930-х рр. важливими є не так його історичні праці, такі як «Хорватське питання» (1935), «Анте Старчевич і соціальна справедливість» (1937), «Анте Старчевич і хорватська політика» (1937), а його твори в літературних журналах і співпраця з колом лівих письменників, які згуртувалися навколо Мирослава Крлежи та видаваних ним журналів «Danas», «Izraz» і «Pecat». «Сутичка» [5] з питань літератури та полеміка, що вели на шпальтах журналів прихильники Мирослава Крлежи і його критики, відображають суперечку в партії щодо застосування марксистської теорії на югославському ґрунті. У результаті співробітники журналу Васо Богданов, Марко Ристич і Звонко Ріхтманн були звинувачені в ревізіонізмі і троцькізмі у статтях, що з'являються в лівій пресі починаючи з квітня 1939 р. Мирослав Крлежа виступив на їх захист у статті «Діалектичний антиварвар». З критикою «печатівців» виступив і сам Йосип Броз-Тіто в опублікованій ним статті «Троцькізм і його пособники» в «Пролетарі» («Proleter») в травні

1939 р. Він так оцінив діяльність Васо Богданова: «Чи, скажімо, В. Богданов, котрий в 1929 р. давав перед поліцією і судом ганебні свідчення, а зараз намагається переглянути позицію Маркса і Енгельса 1848 р., людина, котра безупинно і дуже поверхово вершить свою нищівну справу на шкоду робітничому класу» [6]. Як потім заявляв Тіто на V конгресі КПЮ в 1948р. вже одразу після постанови Комінформбюро, цей хід мав швидше тактичний, ніж ідеологічний характер, задля досягнення повної ідеологічно-політичної єдності в партії. «Ідеологічний розрахунок з групою, що згуртувалася навколо "Pecat", насправді означав завершальний удар у боротьбі за ідейно-політичну єдність партії і робітничого руху» [7]. Одразу після V з'їзду КПЮ Васо Богданов пише дві важливі книжки про роль і значення хорватського народу в революції 1848—1849 рр.: «Суспільна і політична боротьба в Хорватії 1848—1849 рр.» і «Хорватський лівий рух в роки революції 1848—1849 рр.».

Вибір теми революції 1848—1849 рр. Богдановим не випадковий з погляду марксистської ідеології. Маркс і Енгельс в статтях в «Новій Рейнській газеті» (1850 р.) розглядали революцію 1848—1849 рр. як переломний етап в історичному розвитку Європи, як ще один крок до зруйнування імперіалістичного ладу в світі загалом і в Габсбурзькій імперії як одній з найбільш реакційних, поряд з Російською імперією, політичних систем у світі зокрема. У працях Маркса революція розглядається як одна з подій в низці закономірностей і є ознакою прогресу в розвитку суспільних відносин. Поразка революції 1848 р. була лише приводом проаналізувати її і зробити висновки на майбутнє, вивести закономірності. Наступ контрреволюції неминучий. У процесі боротьби тих політичних сил, що зорганізували революцію і контрреволюцію, формується повноцінна робітничая партія. Проте у своїх оцінках революційного руху різних народів Габсбурзької імперії вони були неоднозначні, оскільки поділяли народи на революційні і контрреволюційні. Таким чином, угорський, польський та італійський народи зараховувалися до революційних народів, а всі південнослов'янські народи та українці в Галичині — до контрреволюційних. Тому в разі створення нової південнослов'янської історіографії необхідно було вирішити питання включення періоду революційної боротьби південнослов'янських народів до загальної схеми історичного розвитку. Таке завдання було успішно розв'язане у творі Васо Богданова «Пов-

стання сербів у Воєводині і Угорська революція». У цьому творі вже видно початки історіософської концепції автора і його ставлення до національних рухів і націоналізму.

У «Передмові» автор чітко визначає мету, завдання та методи розкриття теми. Основним завданням він визначає розкриття сутності повстання сербів у Воєводині не крізь призму угорської революції, як це традиційно роблять західні історики, а намагаючись показати, зрозуміти і правильно інтерпретувати ці події за допомогою аналізу соціального складу населення, аналізу інтересів різних класів суспільства та конкретних революційних дш, у яких ці інтереси виражалися. Він висуває кілька тез, що суперечать попередній схемі вивчення цієї теми, оскільки хоче відмовитися від формулювань, зроблених в інтересах чи то місцевої буржуазії, чи в інтересах реалізації політики Великих сил в регіоні Центральної і Південно-Східної Європи. Аналізуючи історіографію питання, він висуває такі тези: по-перше, угорській національній історіографії було вигідно показати реакційний характер сербського руху, щоб на національний рух південних слов'ян покласти відповідальність за провал революції, звинувативши їх у підтримці антиреволюційних акцій двору, хоча якщо порівняти сили загонів сербських і хорватських повстанців і угорські, стає очевидно, що йдеться про непорівнянні поняття як з погляду матеріального, так і людського ресурсу; по-друге, реакційним колам сербського революційного руху, пов'язаним з патріархом, було вигідно показати весь сербський рух як такий, що протягом усього неспокоїного часу виявив свою лояльність і відданість віденському двору, таким чином вони розраховували досягти виконання двором обіцянок, даних повстанцям [8]; по-третє, надати сербському революційному рухові вигляду і значення боротьби за відновлення влади Габсбурзької династії було вигідно Відню, що у своїй риторичі зводив усе до такої аргументації: якщо захист династії був єдиною метою повстанців, то вони свого досягай—династія врятована, а отже, учасники цієї акції не можуть претендувати на щось більше [9]. На цих положеннях, зазначає автор, будується висвітлення в історіографії сербської революції у Воєводині як реакційної і прогабсбурзької.

Богданов також критикує тезу про те, що весь рух був інспірований представниками віденської влади на місцях або виразниками її інтересів, яка найбільше вплинула на окреслення сербського революційного руху у Воєводині як реакційного. Основне положення традицій-

ної історіографії, яка звинувачує сербський національний рух в Габсбурзькій імперії в реакційності, ґрунтується на тому, що цьому рухові повністю відмовили в праві на якусь автохтонну природу походження, а це означає, що рух не розглядали як «спонтанний рух народу за соціальні і національні права» [10].

Не лише угорській і австрійській історіографії було вигідне формування міфу про повстання південнослов'янських народів 1848—1849 рр. як повстання на захист інтересів династії Габсбургів, це було вигідно також і сербському урядові (уряду уставобранителш), який спирався на династію Караджорджевичів і водночас побоювався, щоб Мілош Обренович не очолив повстання у Воєводині. Отже, формування уявлення про реакційний і прогабсбурзький характер революційних подій 1848-1849 рр. у Воєводині формується ще під час повстання. Богданов звинувачує владу уставобранителів у тому, що вони пішли на змову з віденським двором, який зобов'язувався не пропустити Мілоша до Воєводини, натомість сербський уряд обіцяв прикласти максимум зусиль, щоб скерувати рух в потрібне для Відня русло [11]. Таким чином, автор ставить знак рівності між монархією Габсбурзькою і монархією Караджорджевичів, звинувачуючи їх у проведенні реакційної політики, і водночас показує, що інтереси панівних класів також спільні в усіх землях, якщо йдеться про необхідність захистити своє привілейоване становище, в тому числі й в інтерпретації історичного минулого.

Отже, одним з методів, який широко використовує Васо Богданов для формування нового погляду на значення, роль і місце революційного руху воєводинських сербів, є ретельний критичний аналіз попередніх творів з цієї теми, щоб елімінувати всі інтерпретації, привнесені ззовні, що мали виправдати інтереси панівних класів і представити соціальний рух народних мас як наслідок закономірних процесів розвитку людства, що став можливий з огляду на економічні й ідеологічні чинники. Критикуючи в своїх творах методи аргументації так званої ідеалістичної історіографії, Богданов, проте, у своїй методиці зміг поєднати на перший погляд непоєднувані речі, показати рушійними силами революції не тільки матеріальні чинники та розвиток виробничих відносин, а й ідеологічні чинники, а саме формування національної ідеології. Ця позиція автора близька філософським тезам представників австромарксизму. Філософія Макса Адлера і його послідовників дуже багато запозичила від кантів-

ської філософії [12], що вплинуло на їх уявлення про соціалізованого індивіда, а саме схильність людини до життя суспільного, до життя в колективі, яку вони розглядали як дану апіорі. Таку філософській концепції австоромарксистів з'являється уявлення про існування духовних, трансцендентних, суспільних зв'язків, що можна вважати новою інтерпретацією вчення Маркса і Енгельса про базу і надбудову. Для історичної науки Центрально-Східної Європи такі філософські концепції відображалися в уявленнях про взаємозалежність між базою і надбудовою, тобто історики, які на цих теоретичних засадах будували свої твори, великого значення надавали ідеологічним чинникам і вважали, що вони мають рівнозначний вплив на розвиток суспільних відносин поряд з економічними чинниками. «Класова боротьба — це не тільки боротьба за зміну економічного становища чи соціальне визволення, але вона завжди набуває проявів боротьби за цінності, є зіткненням ідеологій»[13].

У книзі «Повстання Сербів у Воєводині і Угорська революція 1848—1849» Богданов використовує як три рівнозначних терміни «сербська революція», «сербське повстання», «сербський рух». Він вживає ці терміни, не пов'язуючи їх ні з певним етапом розвитку революційного руху, ні з територією, на якій відбувалася акція, ні з суспільними силами, що брали участь в подіях. З одного боку, термін «сербський рух» сам по собі є формулюванням досить аморфним, якому не вистачає прикметника, який би його ідентифікував як національний чи соціальний. Хоча вже саме окреслення «сербський» підкреслює домінування національного фактору над соціальним. Якщо автор хоче підкреслити територіальне походження руху, то він вживає термін «рух воєводинських сербів». Пізніше у творах 1931—1934 рр., що увійшли до збірки «Сучасні літературні і культурні проблеми» (N. Kostin — один із псевдонімів автора), Богданов уникає визначення революції у Воєводині як «сербської революції». Він використовує терміни «воєводинська революція» і «воєводинський народ», що може свідчити про перемогу в КПЮ трактування сербської нації як нації гегемона, що пригноблює інші народи в монархії. Остаточно ці погляди Богданова відображені в статті «Початки непорозуміння між хорватами і сербами» в першому номері «Izrazu». Автор ідентифікує весь сербський народ з режимом 6 січня і водночас розглядає весь хорватський народ як такий, що об'єднаний спільним

інтересом, боротьбою проти національного гноблення [14]. Отож, у вирішенні національного питання автор звертається зовсім не до методів історичного матеріалізму, а згідно з політичною тактикою комуністичної партії" свого часу розкриває значення національних рухів в історії. Появу націоналізму він вважав процесом таким же закономірним, як формування капіталістичних виробничих відносин. Погоджуючись з політикою партії, Васо Богданов вважав союз між комуністичними і національними силами тимчасовим. У невеличкій статті 1930-х рр. «Націоналізм і марксизм» автор так пояснює, чому комуністи і націоналісти мають виступати разом проти великодержавного гноблення: «Отже, ясно, що в Італії хорвати і марксистки мають одного й того самого ворога... Немає сумнівів, що до повалення фашистської диктатури пригноблені хорвати і марксистки мають однакові, спільні інтереси, тому що в тій диктатурі мають спільного гнобителя... Коли б італійські хорвати проголосили своїм головним ворогом марксистів і закликали своїх співвітчизників до боротьби проти марксистів це б означало зраду інтересів хорватського народу, відмову від єдиної правильної боротьби проти справжніх гнобителів і ворогів народу» [15].

Історик по-різному окреслює революційні події у Воєводині й Угорщині, а саме у творах «Угорська революція» і «Повстання воєводинських сербів». Угорську революцію він характеризує як шляхетську революцію, вказуючи на контрреволюційний характер діяльності шляхти до вересня 1848 р., до остаточного розриву з Віднем, і подвійний характер діяльності шляхти після вересня 1848 р., коли революція, реалізуючи інтереси дрібної шляхти, набуває прогресивного характеру, але залишається контрреволюційною в питаннях селянства, землеволодіння та ставлення до національних меншин. За сербським повстанням він бачить «революцію соціально і національно пригноблених міщан і пригнобленого селянства проти всіх тодішніх утисків і експлуатації» [16]. У 1930-ті рр. в статті «Джура Якшич» (поет і політичний діяч) Богданов відмовляється від інтерпретації повстання воєводинських сербів як чогось унікального і показує, що всі революції 1848 р. в цьому регіоні розвивалися за однаковими схемами — і угорська, і «воєводинська», і хорватська. «Отже, всі нещастя, що їх пережили селянські маси в 1848 р.— і хорватські, і угорські, і воєводинські, від того, що селянський робітничий люд не мав правильних поглядів на початки ре-

волюції, що в революцію не вступив уже зі сформованими поглядами, зорганізованим навколо цих поглядів, але до усвідомлення своїх прав дійшов тільки тоді, коли всі панівні класи вже добре утвердилися при владі і взяли все в свої руки, тобто привласнили все керівництво повстанням собі» [17].

План аналізу розвитку подій у Воєводині 1848—1849 рр. в книзі повністю відповідає марксистській ідеології, а саме показати причини, події та їх наслідки. Перші розділи присвячені аналізу соціального стану та духовного розвитку сербського народу напередодні революції. Далі аналізуються власне революційні події. Богданов виділяє 5 основних соціальних груп, з яких складалося сербське населення в Воєводині на поч. XIX ст. Це селяни, граничари, міщани, інтелігенція, духовенство. Всі ці прошарки населення традиційно хотіли поліпшення свого соціального становища. Проте поряд з розглядом соціальних причин повстання, що повністю б відповідало марксистському підходу, Васо Богданов показує і духовні причини революційного виступу. Народ прагнув поліпшення свого матеріального становища, але поряд з тим розвивався духовно, і єдиний спосіб реалізації духовних потреб він вбачав у національній боротьбі. «...(Література) сформувала передову ідеологію сербських міщан, майбутніх учасників революції, ідеологію, яка не мирилася з існуючим соціальним устроєм, яка переконала сербських міщан у можливості встановлення прогресивних соціальних відносин, принесла вільніший погляд на життя» [18]. Однак на відміну від марксистської точки зору, за якою матеріальні інтереси є первинними, а духовна надбудова вторинною, Богданов стверджує, що література була саме тим чинником, який сприяв об'єднанню всіх прошарків сербського суспільства для захисту своїх національних (духовних) і соціальних інтересів.

Усі революційні події у Воєводині Васо Богданов поділив на 5 періодів [19]:

I. Від початку повстання до повернення патріарха з Інсбрука (друга пол. березня 1848 — перша пол. липня 1848 р.).

II. Від повернення патріарха до листа Майєрхофера (друга пол. липня 1848 р.).

III. Від серпня до закінчення II народної скупщини (до другої пол. жовтня).

IV. Від другої пол. жовтня до смерті воєводи Шупликаца (до січня 1849 р.).

V. Від поч. 1849 р. до закінчення повстання (до другої пол. липня).

В аналізі подій і діяльності сербського руху 1848—1849 рр. автор визначає собі такі завдання: відмовитися від інтерпретації повстання, яке дають угорські чи європейські дослідники, схильні розглядати ці події крізь призму угорського чи всеєвропейського революційного руху, і розглянути повстання з позиції його учасників. Він доходить висновків про «спонтанний і самостійний» [20] характер повстання, тобто не інспірований ззовні й об'єктивно законотвірний. «Одне за одним з'являлися ці спонтанні, повністю самостійні й незалежні бунти по різних місцевостях і краях Воєводини...» Таким чином, у своїй праці Богданов зумів поєднати підхід традиційної сербської народницької історіографії, в якій панувала традиція представлення будь-якого національного руху як законотвірного процесу розвитку духовних сил нації, яка в певний період сама усвідомлює свою національну ідентичність та національні інтереси, що полягають у створенні власної національної держави, здатної захистити права народу, а отже, простих, непривілейованих класів суспільств, оскільки вони змогли зберегти і донести ідею національної і державної єдності через тривалий період турецького завоювання і марксистську теорію історичного матеріалізму, що розглядала будь-який соціальний рух як наслідок законотвірного і об'єктивного процесу розвитку виробничих відносин, результатом якого мало стати формування робітничого класу, здатного революційним шляхом подолати класовий антагонізм і створити безкласову комуністичну державу.

Центральне місце в схемі розгляду революції, запропонованій Богдановим, посідає «травнева скупщина». Аналізуючи соціальні структури учасників цієї події, автор дійшов висновку про демократичний характер революції воєводинських сербів на підставі того, що в скупщині брали участь тільки революційно налаштовані класи суспільства (без участі вищого священства і землевласників). Він представляє революції 1848—1849 рр. у Воєводині як протистояння сербських народних мас, керованих свідомими міщанами, і духовенства, щоб зруйнувати прийнятий традиційною історіографією силогізм: оскільки сербське повстання очолило реакційне духовенство, то воно було реакційним і відіграло реакційну роль в розгортанні революційних подій 1848—1849 рр. Згідно із запропонованою ним в цій праці тезою, патріарх не міг активно впливати на розвиток подій ні до «травневої скупщини», оскільки на

цьому етапі намагався уникнути будь-якого зв'язку з повстанцями, ні після скупщини, коли він був делегований представляти інтереси сербського народу до Інсбрука, а в цей час революційний процес скеровував демократично обраний Головний Одбор.

Богданов неодноразово підкреслює значну роль міщанства в революції як рушійної сили (й ідеологічного натхненника) повстання [22]. Його революційна програма полягала в соціальному і національному звільненні сербського народу. Формування свідомого своїх історичних завдань міщанства й інтелігенції, свого роду сербської буржуазії, на думку автора, не потрібно особливо ніяк пояснювати, оскільки цей процес був обумовлений закономірностями розвитку і зміною історичних формацій.

Богданов подає нову інтерпретацію причин і характеру революції, аналізуючи соціальний характер повстання. В IV розділі він доходить висновку, що унікальна суть сербського повстання у Воєводині полягала в поєднанні соціального і національного чинників, що дало можливість різним соціальним класам сербського суспільства виступити разом на захист спільних соціальних і національних інтересів: «Ми бачили, що головною життєво необхідною потребою і сербських міщан, і селян, і граничар була ліквідація старих феодальних суспільних відносин і військової деспотії, справедливе вирішення земельного питання на користь селян», і далі «...ми побачимо, що національний момент у сербів у 1848 р. не тільки не виключав соціальний, але був з ним тісно, органічно пов'язаний» [23]. З іншого боку, Васо Богданов заперечує позицію марксистів, що розглядали національний рух як реакційні. «Отже, націоналізм воєводинських сербів не був штучно вирощеним, «набутим почуттям», а був важливою народною потребою, необхідним шляхом і бойовою організацією проти соціально-економічного, політичного і національного гноблення» [24]. «Той націоналізм був і мусив бути визвольним, революційним, демократичним і передовим» [25], — робить висновок автор нової інтерпретації ролі сербського народу в революції 1848—1849 рр. з позицій історичного матеріалізму.

Васо Богданов визначає такі основні причини, що призвели до розриву з угорською революцією: перш за все, це сам характер угорської революції, яку автор називає «офіційною угорською революцією» [26], що зумовлено складними суспільними процесами. Під час революції позиції шляхти, яка трималася за свої привілеї, що їх міг гарантувати тільки феодаль-

ний соціальний устрій, лише посилювалися. Але в цей час проявилася суперечка в самому шляхетському стані, між дрібною шляхтою і магнатерією. Розв'язання життєво необхідних проблем угорського селянства, таким чином, не могло бути завданням цієї «офіційної» революції. Сербський історик пропонує, виходячи з цього аналізу завдань різних соціальних груп угорського суспільства під час революції, розглядати дрібну угорську шляхту основною рушійною силою так званої офіційної революції, тоді як у всій сукупності революційних подій 1848—1849 рр. в Угорщині пропонує виділяти дві революції [27] — одну, зорганізовану дрібною шляхтою, і другу — селянством і передовою революційною молоддю. Таким чином, поступово ця «шляхетська революція» перетворюється на контрреволюцію [28]. Аналіз «справжньої, селянської революції» [29] приводить автора цієї інтерпретації до висновку, що саме вона мала справжній антифеодальний характер, але була заздалегідь приречена на поразку, що зумовлено самою природою неорганізованих і спонтанних селянських виступів.

Важливою складовою, що представляє розуміння автором концепції історичного матеріалізму, є його інтерпретація ролі особи в історії. Автор говорить про те, що на «травневій скупщині» патріарх став «персоніфікацією... завоєваних народом прав» і сам персоніфікує два напрями сербського революційного руху з особами Джорджа Стратимировича і Йосипа Раячича. Таке розуміння є відповідним марксистській теорії, згідно з якою революцію творять маси, проте діяльність особи також не випадкова, а є наслідком впливу економічних і соціальних чинників. Особи, які усвідомлюють мету і завдання революції, здатні її направити в правильне русло. Однак у автора персоніфікація реакційних сил в особі патріарха і революційних сил в особі Джорджа Стратимировича набуває цілком ідеалістичного забарвлення. Він зазначає, що патріарх був особою «глибоко лояльною і консервативною», а отже, та позиція, яку він обстоював під час революції, відповідала його природі. В інтерпретації Богданова III період розвитку революції представлено як суперечку між цими двома напрямками. На думку Богданова, Єлачич виступає посередником у встановленні контактів між Раячичем і віденським двором. Нова ескалація конфлікту між Раячичем і Стратимировичем відбувається на другій скупщині, проте Стратимирович знову мириться з патріархом, тоді як народ і Головний Одбор були готові захистити його від сил ре-

акції. Це була його основна помилка, навіть якоюсь мірою неввіра в народ, за що його засуджує автор. «Але це ще зовсім не означає, що і повсталі народ примирився з реакцією, з контрреволюцією, яка вже з'являлася. У недалекому майбутньому весь народ відречеться патріарха і засудить його позицію» [30]. Остаточна революція закінчується австрійською реакцією, в якій народу залишається тільки «пасивна резистенція» [31].

Приклад наукової діяльності Васо Богданова показує, якою складною була діяльність істориків, пов'язаних з лівим рухом у Центрально-Східній Європі, оскільки вони перебували у сфері впливів кількох напрямів марксизму одночасно. На наукову працю вчених також впливало політичне життя країни, а також теоретична, по суті фракційна, боротьба в самому лівому русі. Богданов став сам жертвою подолання цієї фракційності. Важливим завданням залишається вивчення питання тієї частини праць

автора, за які Його потім критикували, звинувачуючи в діяльності на користь зміцнення хорватського націоналізму, коли вчений не прийняв нової стратегії КПЮ після Сплітського з'їзду 1935 р., відмовився від співпраці з правим рухом і націоналістами, проголосивши курс на об'єднання південнослов'янських народів перед загрозою фашизму (після цієї постанови в 1937 р. Богданов видає праці, присвячені дослідженню політичної позиції Анте Старчевича і партії права, показує його трансформацію від палкого прибічника іліризму до формулювання ідеології хорватизму).

Аналіз праць Васо Богданова показує, що незважаючи на те, що автор відстоював у своїх творах ідею про право націй на самовизначення, в історіософії його праць помітні впливи філософської концепції австромарксизму, що дало йому можливість показати революцію 1848—1849 рр. як вплив двох чинників, не тільки економічних, а й ідеологічних.

1. Каталог кни́га наіезицимајугословенских народа 1868 — 1972 (гл. и одговори урядник Драган Ђировић).— Белград, 1982.- Т. 1.- С. 832-833.
2. *Sadkovich James J.* Speaking on the East European Studies Session in the Woodrow Wilson International Center for Scholars on October 13, 2004.
3. Српска библиографска. Књиге 1868—1944 (ред. СамарСип Р.).- Београд, 1990.- Т. 1.- С. 16.
4. *Boersner Demetrio.* The Bolsheviks and the national and colonial question (1917-1928).- Geneve, 1957.- P. 160.
5. *Lasic Stanko.* Sukob na knjizevnoj ljevici.- Zagreb: Liber, 1970.
6. *Josip Broz-Tito.* Trockizam i njegovi pomagači // Proleter.— Zagreb.- 1939.- God. XV.- Br. 1.- S. 5.
7. Izvestaj V kongresa KPJ.— Beograd, 1948.
8. *Vaso Bogdanov.* Устанак Срба у Војводини и Маџарска револушф 1848-1849.— Суботица: Градска штампарија, 1929.-С. 10.
9. Там само.- С. 12.
10. Там само.
11. Там само.- С. 13.
12. *Ewa Czerwinska.* Nurt mediacji. Austromarksizm i jego recepcja w Polsce. Studium myśli filozoficznej i społeczno-politycznej.- Poznan: Instytut filozofii UAM, 1991.- S. 491; *Leszek Kolakowski.* Główne nurty marksizmu.— Czesc II. Rozwoj.— Warszawa: Krag, Pokolenie, 1989.
13. *Ewa Czerwinska.* Nurt mediacji. Austromarksizm i jego recepcja w Polsce. Studium myśli filozoficznej i społeczno-politycznej.- Poznan: Instytut filozofii UAM,- S. 221.
14. *Vaso Bogdanov.* Pocetci nesporazuma između Hrvata i Srba / Živa prošlost.— Beograd, 1957.
15. *Kostin N.* Nacionalizam i marksizam/ Suvremeni knjizevni i kulturni problemi.— Zagreb: Epoha, 1935.— S. 32.
16. *Vaso Bogdanov.* Устанак Срба у Војводини и Маџарска револуш'а 1848—1849.— Суботица: Градска штампарија, 1929.-С. 125.
17. *Kostin N.* Suvremeni knjizevni i kulturni problemi.— Zagreb: Epoha, 1935.- S. 32.
18. *Vaso Bogdanov.* Устанак Срба у Војводини и Маџарска револуција 1848—1849.— Суботица: Градска штампарија, 1929.-С. 35.
19. Там само.- С. 142.
20. Там само.— С. 42.
21. Там само.- С. 49.
22. Там само.— С. 60.
23. Там само.- С. 67.
24. Там само.- С. 77.
25. Там само.— С. 79.
26. Там само.— С. 90.
27. Там само.- С. 100.
28. Там само.- С. 108.
29. Там само.- С. 114.
30. Там само.- С. 165.
31. Там само.- С. 170.

Yu. Orel

VASO BOGDANOV: YUGOSLAVIAN HISTORIOGRAPHY IN THE INTERWAR PERIOD BETWEEN COMMUNISM AND NATIONALISM

The work of Vaso Bogdanov «Revolt of Serbs in Vojvodina and the Hungarian revolution» is analysed in the article as an example of an introduction of the methods of historical materialism to the Yugoslavian historiography. His works in the interwar period are analysed also as an example of the discrepancy of political relationships in the country and in the Yugoslavian communist party due to resolving of the national question.